

Piispa Seppo Häkkinen

Luento Perustan teologisilla opintopäivillä 5.1.2010 Suomen Raamattuopistossa Kauniaisissa

Kuka on kirkon oikea jäsen?

Kuka on kirkon oikea jäsen? Kysymykseen on äkkiseltään aika helppo vastata. Jos tarkoitetaan Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa, niin kirkkolain mukaan ”Kirkon jäseneksi otetaan kasteessa” (KL 1:3,1). Vaikka kaste on ensisijaisesti kirkollinen toimitus, sillä on samalla oikeudellinen seuraamus. Kastettu liitetään kirkon jäseneksi.¹

Kirkkojärjestys tarkentaa jäsenyyskriteereitä. Sen mukaan ”Kirkon jäseneksi otetaan 1) lapsi pyhässä kasteessa; 2) rippikoulun käynyt evankelis-luterilaiseen kirkkoon aikaisemmin kuulunut henkilö, joka ilmoittaa tahtovansa tunnustaa kirkon uskoa; sekä 3) muu säädetyn iän täyttänyt henkilö, joka ei kuulu evankelis-luterilaiseen kirkkoon, siten, että hän tarpeellisen opetuksen jälkeen saa kasteen tai, jos hänet on oikein kastettu, tunnustaa kirkon uskon.” (KJ 1:3,1) Oikealla kasteella tarkoitetaan muussakin kristillisessä kirkkokunnassa toimitettua kastetta, jonka on toimittanut kastettu henkilö vettä käyttäen kolmiyhtheisen Jumalan nimeen. Jossain muussa kirkkokunnassa oikein kastettu henkilö otetaan kirkkomme jäseneksi, kun hän tunnustaa kirkon uskon. Lisäksi Porvoon julkilausuman hyväksyneiden muiden kuin evankelis-luterilaisten kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien jäsen saa kirkkomme jäsenyyden ilmoituksen perusteella.²

Kirkkolainsäädäntömme mukaan kirkon oikea jäsenyys on siis varsin selkeä ja yksiselitteinen. Kirkon jäseneksi tullaan kasteessa. Tällainen tarkastelu ei liene kuitenkaan se, mitä otsikon kysymyksessä haetaan. Puhutaanhan siinä kirkon *oikeasta* jäsenestä. Se antaa ymmärtää, että kirkossa on myös nimellisiä jäseniä, jotka eivät varsinaiseen kirkkoon kuulu. Siksi on tarkasteltava kysymystä teologisesti. Tällöin on ensinnä kysyttävä, mikä kirkko on. Kysymys kirkon oikeasta jäsenestä laajenee samalla koko maailmanlaajaa Kristuksen kirkkoa koskevaksi.

Mikä kirkko on?

Luterilaisen käsityksen mukaan Raamattu on kaiken kristillisen uskon ja opin lähtökohta. Kuitenkaan kirkon oppia ei voida esittää riittävän selvästi vain lainaamalla raamatunkohtia. Siksi kysymystä oikeasta kirkon jäsenestä selvitettäessä lähdetään tässä liikkeelle tunnustuskirjoista. Juuri ne ovat vakuuttamassa, että Raamattu on kirkon opin ylin auktoriteetti.

¹ Halttunen & Pihlaja & Voipio 2008, 22.

² Halttunen & Pihlaja & Voipio 2008, 296-297. Oikea kaste merkitsee aina kirkkoon liittämistä. Ks. Piispainkokouksen pöytäkirja 9.-10.9.2008, 4-23.

Keskeisimmät tunnustuskirjojen kirkko-oppia koskevat kohdat ovat Augsburgin tunnustuksen (CA) artiklat VII ja VIII. Tarkastelen seuraavassa kysymystä kirkon oikeasta jäsenestä pääosin näiden artiklojen pohjalta.

Kirkko on pyhien yhteisö, jossa evankeliumi puhtaasti julistetaan ja sakramentit oikein toimitetaan. (CA VII)³

Kirkolla "pyhien yhteisönä" (*congregatio sanctorum*) tarkoitetaan tässä CA:n keskeisessä kirkkomääritelmässä jäsentensä suhteen vain Jumalan tuntemaa, tosi vanhurskaista, uskovista ja pyhistä uskon kautta Kristukseen syntyynyttä yhteisöä. Tämä käsitys kirkosta on kiinteästi yhteydessä reformaation vanhurskauttamisoppiin.⁴

CA:n vanhakirkollisella tulkinnalla kirkosta pyhien yhteisönä luterilainen ekklesiologia joutui vetämään rajaa kahteen suuntaan. Yhtäältä vastustettiin keskiajan katolilaisen teologian kirkolle *congregatio fideliumina* antamaa laajaa, kaikki kastetut käsittävää merkitystä. Roomalaiskatolisessa kirkkokäsityksessä oli vaarana tehdä salatusta "uskon valtakunnasta" jäsentensä suhteen näkyvä kirkko. Kirkon määrittely *congregatio fideliumina* kirkon uskon hyväksyviksi kastetuiksi ja katolisessa kommuuniossa eläviksi johti juuri tähän jäsentensä suhteen näkyvään kirkkoon. Tätä tulkintaa vahvasti kirkon sitominen ulkonaisiin tekijöihin kuten hierarkiaan, kanoniseen lakiin ja Roomaan. Toisaalta vastustettiin spiritualistien tapaa perustella tosi kirkon tunnettavuutta kirkon jäsenten näkyvällä pyhityksellä.⁵

Artiklan määritelmästä käy ilmi, että "congregatio" ei merkitse "yhdistystä", joka syntyy, kun ihmiset liittyvät yhteen ja päättävät perustaa yhteisön. Kaikki tunnustuskirjojen käyttämät kuvat ovat metaforia, kuten Kristuksen ruumis, Kristuksen morsian, todellinen Jumalan kansa. Niiden avulla selvennetään, että kirkko ei ole koskaan samanmielisten, uskovien yhteenliittymä, vaan Jumalan luomus.⁶ Piispa Juha Pihkala toteaa, että Pyhän Hengen toiminta, Kristuksen persoona ja lunastustyö sekä kirkko jäsenineen punoutuvat sillä tavalla elimellisesti toisiinsa, ettei kirkkoa voida teologisesti tarkasteltaessa mitenkään pitää pelkkänä samanmielisten yhteenliittymänä tai jonkinlaisena aatteellisena yhdistyksenä.⁷

Samoin piispa Matti Repo korostaa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon olemuksesta ja tehtävästä, ettei kirkko ole vain ihmisyyhteisö eikä vain jonkinlainen seurue tai keskustelukerho eikä jokin aatteelleen palava puolue. Ei se ole myöskään jokin kristillinen yhdistys, jonka tehtävänä on ajaa joi-tain yksittäisiä hengellisiä päämääriä. Se ei ole uskonnollinen palvelujärjestö. Sen olemus on syvimmältä salaisuudeltaan Kristuksen täyteydessä, se on ja elää siitä, koska Kristus on siinä läsnä.⁸

Mitkä sitten ovat aidon kirkon tuntomerkit? Luterilainen reformaatio erottaa kirkon ulkonaiset tunnusmerkit (*notae ecclesiae*) ja sen ominaisuudet.⁹ Kirkko on olemukseltaan yksi, pyhä, yleinen ja

³ Tunnustuskirjat 1990, 54. Tämän CA:n ekklesiologisen perusilmaisun merkityssisällöstä, ks. Junttila 1989.

⁴ Junttila 1989, 188.

⁵ Mannermaa 1977, 112-113; Junttila 1989, 184-185.

⁶ Mannermaa 1977, 111-112; Schlink 1978, 198-200.

⁷ Pihkala 1992, 198.

⁸ Repo 2006, 232.

⁹ Mannermaa 1977, 113.

apostolinen.¹⁰ Se on pyhien yhteisö, jossa uskovaiset ja "karitsat" kuulevat paimenensa äänen.¹¹ Kuitenkin kirkon ulkoisia tuntomerkkejä ovat ainoastaan ne, jotka tekevät kirkon kirkoksi. Jumalan sana, sakramentit ja virka ovat välttämättömät ja sellaisena kirkon olemukselle tässä maailmanajassa konstitutiiviset elementit. Niiden - eikä jäsenten - perusteella pyhien yhteisö voidaan tuntea.¹²

Mikä tahansa evankeliumin julistus tai sakramenttien jako ei kuitenkaan tee pyhien yhteisöä tunnettavaksi. Tarvitaan puhdasta (pure) evankeliumin julistusta ja sakramenttien oikeaa (recte) jakamista. Pyhien yhteisön tuntomerkkinä nämä on nähtävä toisaalta konkreettisina uskonlausumina, toisaalta jatkuvaa Pyhän Hengen ohjausta ja opetusta edellyttävinä avoimina suureina. Tällöin päädytään myös hermeneuttiseen kehään, jonka Pyhä Henki suvereenisti avaa. Missä on puhdas evankeliumi ja oikea sakramenttien jako, siellä on Jumalan pyhiä, ja missä on Jumalan pyhiä, siellä on puhdasta evankeliumin julistusta ja oikeata sakramenttien jakoa.¹³

Kirkon tuntomerkit eivät ole ikään kuin kylttejä, tiettyjä ominaisuuksia kirkon "kyljessä", vaan ne ovat kirkon olemisen vaikuttavia välineitä. *Notae ecclesiae* luovat kirkon. Tähän peruskatsomukseen kuuluu edellä mainittu CA:n määritelmä, jonka mukaan kirkko on pyhien yhteisö, jossa evankeliumia puhtaasti opetetaan ja sakramentteja oikein toimitetaan. Missä näitä välineitä kirkon elämissä käytetään, siellä on varmuus siitä, että niiden vaikutusalueella on Jeesuksen Kristuksen tosi kirkko. Näistä välineistä tulee tunnustuskirjojen mukaan Pyhän Hengen toiminnan merkkejä, jotka luovat kirkon. Ne ovat lopullisia ja ainoita päteviä kriteerejä Jumalan Hengen vaikutuksesta. Ne ovat viimeiset havaittavat ja kouriintuntuvat instanssit, joissa ilmenee konkreettisesti Jumalan kirkkoa luova toiminta. Tarkemmin luterilaisen käsityksen mukaan ei aitoa kirkkoa voi määrittää. Julistettu sana, sakramentit ja niitä hoitava virka yhdessä Pyhän Hengen transsendentin vaikutuksen kautta synnyttävät uskon. Ilman näitä ei ole uskoa, eikä niin muodoin myöskään pyhien yhteisöä, kirkkoa eikä sen jäseniä.¹⁴

Kirkkoa konstituivat merkit eivät voi esiintyä muualla kuin ihmisyhteisössä. Ne eivät ole milloinkaan "ilmassa" siten, että ne toimisivat jotenkin itsestään, vaan ne ilmenevät vain käytössä. Niiden merkitys ei nouse niiden ulkonaisuudesta, vaikka tämä onkin niille välttämätön ominaisuus, jotta tiedettäisiin, mistä pelastus saadaan ja mikä ihmisjoukko on kirkko.¹⁵

¹⁰ Nikaian uskontunnustus. Tunnustuskirjat 1990, 44.

¹¹ CA VIII; Apol. VII ja VIII uskonkohta; Schmalkaldenin opinkohdat 12. Tunnustuskirjat 1990, 54, 147-148, 151, 278.

¹² Apol. VII. Tunnustuskirjat 1990, 148; Junttila 1989, 191.

¹³ Junttila 1989, 191-192.

¹⁴ IK Kolmas uskonkohta, 51-55; CA V. Tunnustuskirjat 1990, 53, 381; Mannermaa 1977, 113; Junttila 1989, 193.

Matti Repo selvittää, miten luterilainen kirkkokäsitys heijastaa vanhurskauttamisoppia reformaation ja pietismin välisenä teologianhistoriallisena ajanjaksona. Revon havainto on, että vanhurskauttamisopissa tapahtuva liike säätelee myös kirkko-oppia. Olennaiseksi tekijäksi nousee kirkon jäsenten ja armonvälineiden välinen suhde. Painopiste siirtyi vähitellen siihen, ettei kirkkoa tarkasteltu niinkään siinä käytössä olevien armonvälineiden pohjalta, vaan sen aidoista, pyhityneistä jäsenistä katsoen. Repo 1991.

¹⁵ Repo 1991, 58; Repo 2006, 234. Teoksessaan "Konsiileista ja kirkoista" v. 1539 Luther tarkastelee kirkon tuntomerkkejä ja osoittaa seitsemän pääkohtaa, josta tosi kirkko voidaan tuntea: Jumalan sana, kaste, ehtoollinen, rippi, virka, rukous ja "pyhä risti" (kärsimys Kristuksen tähden). Tämän jälkeen Luther lausuu, että näiden avulla Kristus tekee meidät päivittäin eläviksi. Tarkasteltaessa näitä seitsemää tunnusmerkkiä havaitaan, että varsinaisten kirkon tunnusmerkkien lisäksi luetellaan myös muita. Näitä muita tuntomerkkejä ei kuitenkaan vain summatiivisesti lisätä sanaan ja sakramentteihin, vaan muut ovat elimellisessä suhteessa keskeisiin kirkon tuntomerkkeihin. Rukous, kärsimys, jne. ovat olemassa vain suhteessa sanaan ja sakramentteihin. Näistä irrotettuina ne eivät kelpaa todellisen kirkon tuntemisen

Armonvälineet luovat kirkon, joka puolestaan kannattaa ja käyttää niitä. Siten ei ole mahdollista erottaa sanaa sitä julistavasta yhteisöstä yhtä vähän kuin on mahdollista irrottaa kastetta uskosta päätyttä kehään.¹⁶ Kirkkoa konstituivat merkit toimivat siis kahdella "tasolla". Ne ovat ensinnäkin uskoa luovia ja vahvistavia ja sen kautta pyhittäviä. Niiden tähden kirkko koostuu pyhistä ihmisistä. Toiseksi ne ovat yhteyttä luovia. Niiden käyttö synnyttää yhteisön, jossa usko siirtää Kristuksen rakkauden ihmisten rakkaudeksi. Tätä kaikkea pidetään läsnä olevan Kristuksen työnä, minkä armonvälineet ovat välittäneet.¹⁷

Kirkon jäsenyys toteutuu hengellisessä osallisuudessa havaittavien merkkien välittämään Kristuksen vanhurskauteen. Kirkon jäsen pysyy ulkonaisesti havaittavissa merkeissä, koska niissä hän saa omakseen Kristuksen ja kaiken, mitä Kristuksella on. Uskossa toteutuva Kristus-yhteys merkitsee siis partisipaatiota itse Kristuksen olemukseen ja hänen lahjoihinsa. Tämä yhteys aikaansaa "autuaan vaihdon", jossa syntiset tulevat osallisiksi Kristuksen hyvyksiin ja Kristus ottaa kantaakseen heidän pahuuteensa. Uskossa syntyvä yhteys Kristukseen on syvästi persoonallinen, sisäiseen ihmiseen liittyvä asia. Kuitenkaan se ei ole koskaan pelkästään Kristusta ja uskovaa koskeva asia, vaan yhteys Kristukseen (unio) merkitsee aina samalla yhteyttä myös toisiin uskoviin (communio). Kun jokainen uskova saa uskossa itse Kristuksen ja kaikki hänen pelastushyvyytensä, synnyttää usko yhteisön, jossa vallitsee yhteys uskosta osallisten kesken.¹⁸

Kirkon jäsenyyden on siten merkittävä aina sekä osallisuutta ulkonaisesti havaittaviin merkkeihin että näiden merkkien hengellistä käyttöä uskossa ja rakkaudessa. Yhteys Jumalaan ja lähimmäiseen toteutuu vain kirkon armonvälineiden kautta. Kirkko on uskon ja rakkauden kommuunio eikä ulkonainen laitos, mutta usko ja rakkaus ovat aina elimellisessä yhteydessä ulkonaiseen laitokseen sekä havaittavien merkkien että ihmisyhteisön tähden.¹⁹

Oikean jäsenyyden kannalta edellä sanottu on merkittävää. Kirkon jäsenet eivät tee kirkkoa kirkoksi. Kuitenkin jotta jäsenyys toteutuisi, se edellyttää osallisuutta armonvälineisiin. Kasteeseen on liityttävä usko, jotta ihminen olisi kirkon todellinen jäsen. Näin opettaa myös Augsburgin tunnustus:

Samaten seurakuntamme opettavat, että ihmiset eivät voi tulla vanhurskautetuiksi Jumalan edessä omin voimin, ansioin tai teoin, vaan että heille annetaan vanhurskaus lahjaksi Kristuksen tähden uskon kautta, kun he uskovat, että heidät otetaan armoon ja että synnit annetaan anteeksi Kristuksen tähden, joka kuolemallaan on antanut hyvi-

kriteeriksi. Sana ja sakramentit ovat mistään muusta johtamattomia kirkon tunnusmerkkejä, joilta muut tunnusmerkit saavat arvonsa. Mannermaa 1977, 114-116.

¹⁶ IK Kolmas uskonkohta, 37, 45, 52-53. Tunnustuskirjat 1990, 379-381. On syytä huomata, kuinka Lutherilla toisinaan sana kulkee yhteisön edellä, toisinaan päinvastoin. Revon mukaan näin tulee esille se, kuinka armonvälineitä ja kirkkoa ei voi erottaa toisistaan. Repo 1991, 58-59.

¹⁷ Repo 1991, 58-59.

¹⁸ Junttila 1989, 139-143, 147, 160-161, 234.

¹⁹ Repo 1991, 59-60. Ulkonaisesti havaittavien merkkien ja niiden hengellisen käytön tärkeys torjuu kaksi harhakuvaa kirkosta. Koska kirkko on uskon ja rakkauden yhteisö, se ei voi olla yhtäältä vain näkymätön, hengellinen idea, mutta se ei myöskään toisaalta samaistu vain ilmeisiin välineisiin ja niiden käyttäjiin. Nimenomaan vanhurskauttamisopin tähden voidaan sanoa, että kirkko ei ole olemassa pelkästään jäsentensä uskossa, mutta se ei myöskään ole ainoastaan sakramenttien näkyvän jakamisen määrittelemä ulkonainen instituutio. Repo 1991, 60.

tyksen synneistämme. Tämän uskon Jumala lukee edessään kelpaavaksi vanhurskaudeksi (Room. 3 ja 4).²⁰

Jotta saisimme tämän uskon, on asetettu evankeliumin opettamisen ja sakramenttien jakamisen virka. Sanaa ja sakramenteja välineinä käyttäen lahjoitetaan Pyhä Henki, joka niissä, jotka kuulevat evankeliumin, vaikuttaa uskon missä ja milloin Jumala hyväksi näkee. Toisin sanoen Jumala vanhurskauttaa Kristuksen tähden eikä meidän ansiomme tähden ne, jotka uskovat, että heidät Kristuksen tähden otetaan armoon, jotta me uskon kautta (Gal. 3:14) saisimme luvattun Hengen (Gal. 3).²¹

Pyhä Henki siis vaikuttaa uskon. Kaste ja usko kuuluvat yhteen. Kaste ei vaikuta vanhurskautusta ja pelastusta, ellei ihminen usko, että hänet otetaan armoon Kristuksen tähden.

Näin ollen on selvää, että kirkkomme tunnustuksen mukaan kirkon oikea jäsen on jokainen, joka on kastettu ja uskoo kolmiyhteiseen Jumalaan ja hänen poikaansa Jeesukseen Kristukseen.

Seitsenvuotias lapsikin tietää, Jumalan kiitos, mitä kirkko on: sen muodostavat pyhät uskovaiset ja 'ne karitsat, jotka kuulevat paimenensa äänen'. Sillä näin lapset rukoilevat: 'Minä uskon yhden, pyhän, kristillisen kirkon'. Tämä pyhyys ei riipu kuorikavuuista, tonsuureista, messupaidoista eikä heidän ohi Raamatun keksimistään seremonioista, vaan sen antaa Jumalan sana ja oikea usko. (Schmalkaldenin opintokohtat. Muita opinkohtia, 12)²²

Todellisten ja nimellisten jäsenten kirkko

Kysymys kirkon oikeista jäsenistä ei ole mikään uusi, meidän aikamme ilmiö. Itse asiassa sama problematiikka nousi jo vanhan kirkon aikana polttavana esille donatolaisuuden kanssa käydyissä keskusteluissa. Tunnustuskirjat yhtyvät näissä keskusteluissa kehkeytyneeseen Augustinuksen ja katolisen kirkon käsitykseen jäsenten kahtiajaosta: kirkon nimelliset jäsenet ja kirkon todelliset jäsenet (*membra in nomine et in re*).²³

”Vaikka kirkko varsinaisessa mielessä on pyhien ja tosiuskovien yhteisö, on kuitenkin jumalattomienkin toimittamien sakramenttien käyttäminen sallittua, koska tässä elämässä myös teeskentelijöitä ja jumalattomia on sekoittunut tosiuskovien ja pyhien joukkoon. Onhan Kristus sanonut: ”Mooseksen istuimella istuvat kirjanoppineet ja fariseukset” jne. Sakramenteilla ja sanalla on Kristuksen asetuksen ja käskyn tähden tehonsa, vaikka niitä jakaisivat jumalattomatkin.

²⁰ CA IV. Tunnustuskirjat 1990, 53.

²¹ CA V. Tunnustuskirjat 1990, 53.

²² Tunnustuskirjat 1990, 278.

²³ CA VIII; Apol. VII ja VIII uskonkohta. Tunnustuskirjat 1990, 54, 148-149; Mannermaa 1977, 116-117; Laato 2005, 237.

Seurakuntamme tuomitsevat donatolaiset ja muut samankaltaiset, jotka eivät hyväksyneet sitä, että kirkossa saa käyttää hyväksi jumalattomien pappien palveluksia, ja katsoivat niiden olevan hyödyttömiä ja tehottomia. (CA VIII)²⁴

Tunnustuskirjojen mukaan kirkossa on siis yhtäältä eläviä jäseniä, jotka uskossa ovat ottaneet vastaan sanan ja sakramentit. He kuuluvat kirkkoon muodollisesti ja todellisesti (in nomine et re). Heillä on yhteys kirkossa Pyhän Hengen ja Kristuksen kanssa Jumalaan. Kirkko ei kuitenkaan muodostu pelkästään niistä, jotka uskovat. Toisaalta se sulkee sisäänsä myös sellaisia, joilla sanan varsinaisessa mielessä ei ole osuutta Kristukseen. He eivät kuulu Pyhän Hengen valtakuntaan, vaan pikemminkin perkeleen alaisuuteen. Heitä ei hallitse Kristuksen henki eivätkä he muodosta varsinaista kirkkoa. Tunnustuskirjoissa tehdään jyrkkä ero niiden välillä, jotka uskovat, ja niiden, jotka kuuluvat perkeleen valtakuntaan.²⁵

Näin ollen ovat evankeliumin mukaan Jumalan kansaa vain ne, jotka ottavat vastaan luvattun Pyhän Hengen. Lisäksi vielä kirkko on Kristuksen valtakunta, erotukseksi Perkeleen valtakunnasta. Sillä varmaa on, että jumalattomat ovat Perkeleen vallassa ja hänen valtakuntansa jäseniä, niin kuin Paavali opettaa sanoessaan, että Perkele tekee työtään epäuskoisissa. (Apologia VII ja VIII, 16)²⁶

Mutta eihän päivänselvä asia sanoja kaippaa. Jos kirkko, joka todella on Kristuksen valtakunta, on jotakin aivan muuta kuin Perkeleen valtakunta, tästä seuraa välttämättä, että jumalattomat eivät ole kirkko, koska he ovat Perkeleen valtakunnassa. Tosin he kyllä tässä elämässä, kun Kristuksen valtakunta ei vielä ole tullut ilmi, ovat kirkkoon sekoittuneina ja hoitavat kirkon virkoja. (Apologia VII ja VIII, 17)²⁷

Kristus puhuu myös kirkon erikoislaadusta verratessaan taivasten valtakuntaa nuottaan tai kymmeneen neitsyeen. Näin hän opettaa kirkon olevan jumalattomien suuren joukon peittämä, jotteivät hurskaat loukkaantuisi tähän seikkaan ja myös siksi, että tietäisimme sanan ja sakramenttien säilyttävän tehonsa jumalattomienkin hoitamina. Samalla hän toisaalta opettaa, etteivät nuo jumalattomat, vaikka heillä onkin osallisuus kirkon ulkonaisiin merkkeihin, kuitenkaan ole Kristuksen todellista valtakuntaa eivätkä Kristuksen jäseniä. Hehän ovat Perkeleen valtakunnan jäseniä. Emme me liioin haaveksi mistään Platonin valtiosta, niin kuin jotkut ilkkuen väittävät, vaan toteamme, että kirkko, josta puhumme, on todella olemassa: siihen kuuluvat koko maan piirissä hajallaan elävät tosi uskovat ja vanhurskaat. Lisäämme vielä sen tuntomerkit, puhtaan evankeliumin opetuksen ja sakramentit. Tämä kirkko on varsinainen totuuden pylväs. Se näet säilyttää puhtaan evankeliumin ja, kuten Paavali sanoo, perustuksen: Kristuksen todellisen tuntemuksen ja uskon. (Apologia VII ja VII, 19)²⁸

²⁴ Tunnustuskirjat 1990, 54-55.

²⁵ Apol. VII ja VIII uskonkohta. Tunnustuskirjat 1990, 149-150; Junttila 1989, 189; Mannermaa 1977, 116-117.

²⁶ Tunnustuskirjat 1990, 149.

²⁷ Tunnustuskirjat 1990, 150.

²⁸ Tunnustuskirjat 1990, 150.

Tunnustuskirjoissa korostetaan, että vain Jumala voi tehdä eron todellisten ja nimellisten jäsenten välillä, sillä kirkko on tämän maailmanajan ristin, kärsimyksen ja jumalattomuuden alainen. Varsinaisen pyhän Kristuksen ruumis elää keskellä jumalattomien joukkoa, josta johtuu, että todellinen kirkko eli pelastettujen joukko ei ole empiirisesti havaittavissa ja rajattavissa. Kukaan ihminen ei voi erotella toisistaan jumalattomia ja pyhiä. Epäpyhät ovat sekaantuneina kirkossa ja he kuuluvat historiassa ilmenevään kirkkoon, mutta eivät varsinaiseen Kristuksen ruumiiseen, joka on liittynyt empiiriseen kirkkoon. Tosi kirkko on salattu, mutta ei koskaan löydy havaittavan kirkon ulkopuolelta.²⁹

Kirkko on salattu uskon valtakunta. Siksi kukaan ei voi varmasti tietää toisen uskonsuhdetta Jumalaan ja hänen kuulumistaan todelliseen pyhien yhteisöön. Vanhakirkolliseen traditioon liittyen Luther korostaa Augustinuksen tavoin vain Jumalan tuntevan lopullisella tavalla, so. uskon näkökulmasta, ketkä ovat pyhiä. Rakkauden näkökulmasta hän haluaa kutsua kaikkia kirkon jäseniä kristityiksi, vaikka tietäinkin rakkauden tulevan usein petetyksi.³⁰

Tunnustuskirjojen kanta on selvä: kirkko pitää tässä maailmanajassa sisässään sekä kuolleita että eläviä jäseniä, eikä niitä vielä voida empiirisesti erottaa. Varsinaista, olennaista kirkkoa ei voi erottaa ulkoisesta, historiallisesta ja empiirisestä kirkosta. Kirkko on transsendentti hengellinen yhteys, koska Pyhä Henki rakentaa ja ylläpitää sen. Samalla kirkko on näkyvä, sillä Pyhä Henki vaikuttaa ihmisissä ja ihmisten kautta ja Pyhän Hengen toiminnan välikkappaleet sana ja sakramentit ovat nähtävissä ja kuultavissa. Kirkko koostuu lampaista, jotka kuulevat paimenensa äänen. Toisin sanoen kirkko elää yhteydestä, jonka sanan kuuleminen ja sanan uskossa vastaanottaminen muodostavat. Ihmisen kirkkoonkuulumiseen liittyy, että hän on kuullut ja jatkuvasti kuulee Jumalan sanaa. Huomion arvoista on, että evankeliumi ei välity ihmiselle ainoastaan saarnan kautta, vaan myös kasteessa, ehtoollisessa, avainten vallan sekä kristittyjen keskinäisen keskustelun kautta.³¹

Erottelu on periaatteellisesti tärkeä

Kirkkoon kuuluu siis sekä nimellisiä että todellisia jäseniä. Ainoastaan Jumala voi tehdä eron näiden jäsenten välillä, sillä vain hän tuntee oikean sydämen uskon. Tässä maailmanajassa on mahdollista tietää, kuka uskoo sydämestään oikein ja on kirkon todellinen jäsen. Siksi oikeastaan koko CA VII ja VIII on kirjoitettu. Se, että oikean kirkon jäsenen varma tunnistaminen ei onnistu, ei haittaa, sillä kirkkoa ei luo sen jäsenten henkilökohtainen hurskaus vaan Jumalan sana ja sakramentit. Ne ovat päteviä, vaikka niitä hoitaisi uskon viranhaltija.

Nykyiseen kirkolliseen keskusteluun on päässyt sellainen vakava erhe, että tietoteoreettinen vaikeus tehdä eroa kirkon todellisten jäsen ja nimellisten jäsenten (teeskentelijät, jumalattomat) on siirretty toiseen yhteyteen, kirkko-opilliseksi periaatteeksi. Sen mukaan on ajateltava niin, että pelkkä kaste ilman uskoa tekee kirkon todelliseksi jäseneksi. Kastetun uskon laatua tai kohdetta tai olemassaoloa

²⁹ Apol. VII ja VIII uskonkohta. Tunnustuskirjat 1990, 150; Mannermaa 1977, 117-118; Schlink 1978, 216-217.

³⁰ Luther (1952), 76-77; Junttila 1989, 137-138, 161, 233.

³¹ Cleve 1973, 50.

ei saa lainkaan ottaa huomioon tai silloin edustetaan väärää kirkko-oppia, jossa sen jäsenten henkilökohtainen pyhyys luo kirkon, eivätkä sana ja sakramentit.

Näin asia ei kuitenkaan ole Tunnustuskirjoissa eikä Lutherilla. Apologia pitää tärkeänä, että kirkko määritellään ”Kristuksen eläväksi ruumiiksi”, johon kuuluvat vain kasteen ja uskon kautta uudestisyntyneet. Tämä on tärkeää siitä huolimatta, että Apologian mukaan käytännössä eroa Kristuksen ruumiin elävän ja nimellisen jäsenen välillä on vaikea tai mahdoton tehdä.

Vaikka siis teeskentelijät ja jumalattomat kuuluvat tähän todelliseen kirkkoon ulkonaisten menojen puolesta, on kuitenkin kirkkoa määriteltäessä välttämätöntä määritellä se Kristuksen eläväksi ruumiiksi eli siksi, mitä kirkko sitä nimityksensä puolesta ettei todella on. (Apologia VII ja VIII, 12-14)³²

Miksi tällainen määritelmä on tärkeä? – Jos nykyteologi pitäisi sellaista määritelmää yllä, hän saisi helposti päälleen syytöksen siitä, että haluaa jaotella ihmisiä eri ryhmiin heidän uskonsa määrän perusteella. Mutta se ei ole Apologian kirkko-opillisen määritelmän motiivina. Vaan:

Tähän on montakin syytä. On näet välttämättä ymmärrettävä, mikä seikka varsinaisesti tekee meistä kirkon jäseniä, nimittäin sen eläviä jäseniä. Jos määrittelemme kirkon vain ulkonaiseksi laitokseksi, johon kuuluu hyviä ja pahoja, ihmiset eivät ymmärrä Kristuksen valtakuntaa sydämen vanhurskaudeksi ja Pyhän Hengen lahjaksi, vaan arvelevat, että on kysymys vain tiettyjen jumalanpalvelusmenojen ja ulkonaisten tapojen noudattamisesta. (Apologia VII ja VIII, 12-14)³³

Haluttomuus tehdä periaatteellista eroa elävien ja nimellisten kirkon jäsenten välillä johtaa siis loppujen lopuksi ulkonaiseen lain vanhurskauteen. Sen seurauksen kirkon aarre, evankeliumi, hämärtyy. Tämä on ensimmäinen syy, miksi ero nimellisten ja todellisten jäsenten välillä on tärkeä.

Toiseksi periaatteellinen ero todellisten ja nimellisten jäsenten välillä on tärkeä kirkon itseymmärryksen vuoksi. Siitä edellä siteeratusta Apologian kohdassa on myös kyse. Nykyaikana kyvyttömyys tehdä eroa kirkon todellisten ja nimellisten jäsenten välillä näkyy siinä, että uskon sisältö tulee yhdentekeväksi. Kun kaikki kastetut ovat erottamatta kansankirkon täysivaltaisia jäseniä, jotka on pyrittävä pitämään jäseninä ”ehdoitta”, tästä tehdään joskus se johtopäätös, että jokaisella on oikeus omalta osaltaan määritellä se, mitä uskomisen on.

Kastekaavan mukaan ennen kasteen toimittamista läsnäolijat lausuvat yhteen ääneen apostolisen uskontunnustuksen. Sen jälkeen kasteen toimittaja sanoo: ”Tähän uskoon ja kaikkien sen lupauksen omistamiseen kastamme tämän lapsen kolmiyhteisen Jumalan nimeen.” Uskontunnustuksessa ilmaistuihin Jumalan tekoihin ja lupauksiin uskomisen on siis kasteteologian mukaan kasteessa saatu kirkon jäsenen jokamiehen oikeus – ei omien uskonnollisten ajatusten esitleminen tai omien opinkappaleiden luominen.

³² Tunnustuskirjat 1990, 149.

³³ Tunnustuskirjat 1990, 149.

Moniarvoisessa yhteiskunnassa yhä useampi jäsen on tietoisesti jälkikristillisen aikakauden lapsi. On olemassa muitakin tapoja kokea ja sanoittaa elämä kuin kirkon tapa, eikä kirkon pidä yrittää omia koko ihmisyyden kirjoja itseensä – ei ainakaan sillä hinnalla, että se samalla joutuu laimentamaan uskonsa sisällön niin laimeaksi, että se menettää ominaislaatunsa. Sanoihan Jeesus: ”Jos suola menettää makunsa, millä se saadaan taas suolaiseksi. Ei sillä ole käyttöä, ei pellossa eikä tunkiossa. Pois se heitetään.” (Luuk. 14:34-35)

Miten tunnistaa väärän uskon?

Loppujen lopuksi on olemassa kriteerejä sille, mistä oikea, pelastava usko tunnustetaan, sellainen, joka tekee eläväksi ja todelliseksi kirkon jäseneksi. Tai oikeammin on olemassa kriteerejä sille, milloin voi sanoa, ettei usko ole oikeaa, eläväksi tekevää Kristuksen uskoa.

Kirjoituksessaan ”Puhe hyvistä teoista” Luther jaottelee kristityt neljään ryhmään:

- 1) Uskossa elävät kristityt.
- 2) Ne, jotka käyttävät väärin kristityn vapautta ja tulevat laiskoiksi hyvissä teoissa.
- 3) Ne, jotka ovat aina valmiita synteihin.
- 4) Ne, jotka ovat ”rohkeita ja lapsellisia” uskon ja hengellisen elämän ymmärtämisessä ja ovat siksi kiintyneet ulkonaisiin uskonnollisiin tekoihin, kuten kirkkojen ja luostarien kaunistamiseen ja paastoihin.³⁴

Edellisestä jaottelustaan Luther tekee seuraavan johtopäätöksen:

Koska emme kaikki ole samanlaisia, täytyy meidän kärsiä sellaisia ihmisiä [4. ryhmä] ja olla heitä kohtaan osaaottavia, halveksimatta heitä, vaan opettaa heille oikeaa uskon tietä.³⁵

Tulee johdattaa heitä niistä [ulkonaiset uskonnolliset teot] lempeästi ja varovaisesti jälleen uskoon, niin kuin käsitellään sairasta, ja sallia heidän omantuntonsa takia vielä jonkin aikaa pitää ja harjoittaa muutamia tekoja muka autuuteen välttämättöminä, kunnes he käsittävät uskon oikein, etteivät, jos kovin äkisti tahtoisimme temmata heidät niistä, heidän heikot omantuntonsa kokonaan särkyisi ja hämmentyisi, eivätkä he säilyttäisi uskoa eivätkä tekoja. Mutta uppiniskaiset, jotka tekoihinsa piintyneinä eivät välitä, mitä uskosta sanotaan, vieläpä taistelevat sitä vastaan, tulee meidän sallia mennä menojaan niin kuin Kristus teki ja opetti, että sokea saisi johdattaa toista sokeaa.³⁶

Edellä lainatun tekstin tilanne ja konteksti on toinen kuin nykyinen keskustelu. Silti sitä voi soveltaa nykytilanteeseen seuraavalla tavalla: Lutherille olennaista ei ollut sellainen teologia, jossa kristittyjä pitäisi ilman muuta kohdella yhtenä joukkona. Luther jaotteli kristittyjä eri ryhmiin sen mukaan,

³⁴ Luther (1983), 249-250.

³⁵ Luther (1983), 250.

³⁶ Luther (1983), 251.

mitä he hengellisen elämänsä kannalta tarvitsivat. Hän oli realisti ja tiesi, että saamastaan kasteesta huolimatta suuri osa ihmisistä oli uskonkäsityksessään hyvin epäkypsiä, monet hengellisesti kuolleita, toiset taas elävässä uskossa. Tällainen näkemys on Lutherin ajatusmaailmassa täysin linjassa sen kanssa, että toisaalta kaikki kristityt ovat itsessään hengellisesti kuolleita ja kaikille on myös lahjoitettu uusi elämä Kristuksessa heidän saamassaan kasteessa ja että rakkauden näkökulmasta kaikkia kastettuja kirkon jäseniä tulee pitää kristittyinä. Silti monet ovat hengellisesti "jäätäneitä", koska eivät usko kasteen lahjaan, Kristukseen. Sellaiseen liittyy Lutherin mukaan myös vimattu sisäinen ja joskus myös ulkonainen evankeliumin vastustaminen. Itsensä perusteella myös uskossa elävät kristityt ovat tällaisia. Heissä on kuitenkin kasteensa ja evankeliumin heissä vaikuttaman uskon vuoksi myös uusi elämä, jonka kautta heistä on tullut osin "sulaneita" ja Jumalan tahtoon osin omalla tahdolla suostuvia.³⁷

Siksi sinun tulee tietää, että 'Kristus on ihmeellinen pyhissään'. Siksi varo, ettet tuomitse ketään, ellet sitten näe ja kuule, että hän puhuu ja uskoo evankeliumia vastaan. Sillä siitä, joka sitä vastaan puhuu, saat ilman muuta ajatella että hän on Kristuksen ulkopuolella perkeleen alla. Rukoile hänen puolestaan ja kehota häntä, jotta saisit hänet kääntymään. Muuten, missä havaitset, että joku ylistää evankeliumia ja pitää sen arvossa, siellä pidä itsesi kurissa Paavalin opetuksen mukaan: 'Mikä sinä olet tuomitsemaan toisen palvelijaa.'³⁸

Edellisen Lutherin lainauksen perusteella voi päätellä, että jos joku puhuu ja uskoo evankeliumia vastaan, hän ei kasteestaan huolimatta ole kirkon todellinen jäsen. Mutta jokaista kastettua, joka ylistää evankeliumia ja pitää sen arvossa, on pidettävä Kristuksen palvelijana ja hänen kirkkonsa jäsenenä.

On ilmeistä, että tässä on osattava tehdä erotuksia. Joku voi puhua ja uskoa evankeliumia vastaan siksi, että ei ole täysin tietoinen sen sisällöstä. Sellainen voi olla anteeksiannettavaa eikä ehkä tee tyhjäksi kirkon aitoa jäsenyyttä. Joku opetuksen vääristymä voi olla vakavampi kuin toinen. Melanchton kirjoittaa tästä Augsburgin tunnustuksen puolustuksessa näin:

Tämä kirkko on varsinainen totuuden pylväs. Se näet säilyttää puhtaan evankeliumin ja, kuten Paavali sanoo, perustuksen: Kristuksen todellisen tuntemuksen ja uskon. Tässä joukossa tosin on monta heikkoa, jotka tälle perustukselle rakentavat katoavista oljista, toisin sanoen jonkinlaisista hyödyttömistä mielipiteistä, mutta kun nämä eivät kuitenkaan perustusta kumoa, annetaan ne heille anteeksi, mutta samalla heitä oikaistaan. Pyhien isien kirjoitukset ovat todisteena siitä, että he ovat välistä rakentaneet oikealle perustukselle oljistakin, mikä kuitenkaan ei ole tehnyt tyhjäksi heidän uskoaan. Mutta siinä, mitä vastustajamme puolustavat, on paljon sellaista, mikä tekee tyhjäksi uskon, kuten esimerkiksi se, että he hylkäävät syntien anteeksiantamusta koskevan uskonkohdan, sen jossa me sanomme, että syntien anteeksiantamus otetaan vastaan uskolla. Samaten on ilmeinen ja turmiollinen harha se, että vastustajamme opettavat ih-

³⁷ Juntunen 2007.

³⁸ Luther-sitaatti Juntusen esitelmästä, ks. Juntunen 2007.

misten ansaitsevan syntien anteeksiantamuksen Jumalaan kohdistuvalla rakkaudellaan ennen armon saamista. Tämäkin on näet perustuksen, Kristuksen kumoamista. (Apoloogia VII ja VIII, 20-21)³⁹

Tämän perusteella jokainen teologinen erhe ei tee uskosta käymätöntä, vaan ainoastaan sellainen, joka kadottaa ja tekee tyhjäksi Kristuksen todellisen tuntemuksen ja uskon häneen. Kyse on uskon perustuksen kumoamisesta.

Mitä nykyisin on Kristuksen kadottava usko?

Reformaation aikana Kristuksen kadottava erhe liittyi ennen kaikkea vanhurskauttamisen opinkohtaan. Se on edelleen relevantti, mutta nykyisin akuuteimmat julkisuudessa esiintyvät Kristuksen ja hänen tuntemuksensa kadottavat harhat ovat erilaisia. Ne liittyvät ensinnä siihen, että Jumalan maailmasta erillinen olemassaolo kielletään. Tällöin Jumalasta tulee ihmisen hurskas itsetietoisuus. Se on Luojan ja luomisen kieltämistä. Enää ei ole olemassa ihmisten tietoisuudesta erillistä Luojaa, jolla voisi olla oma tahtonsa tai toimintansa maailmassa tai pelastushistoriassa. Joissakin ekoteologisissa suuntauksissa ollaan lähellä panteismia.

Toinen vakavien harhojen vyyhti liittyi Kristuksen persoonaan. Jos opetetaan, että hän ei siinnyt Pyhästä Hengestä, vaan miehen siemenestä, tehdään tyhjäksi hänen persoonassaan, hänen ”lihasaan” tapahtunut jumaluuden ja ihmisyyden yhdistyminen, joka on pelastuksemme perusta.

Sellainen opetus ”kadottaa Kristuksen”. Se, että varhaiskirkon dogminmuodostuksesta puolet kului kristologian viilaamiseen, osoittaa, kuinka tärkeästä asiasta tässä on kyse. Aivan yhtä vakavia, Kristuksen kadottavia harhoja syntyy, jos hänen ristinkuolemansa luonne sovitusuhrina kielletään tai opetetaan, että hänen ylösnousemuksensa ei tapahtunut ruumiillisesti, vaan hänen ruumiinsa mätäni joukkohautaan.

Kolmas harhojen vyyhti liittyi siihen, miten Jumalan todellisuus välittyy meille. Dosentti Sammeli Juntusen mukaan modernin teologian keskeisin erhe on uuskantilainen oppi, jonka mukaan Jumalaa (eräänlainen *das Ding an sich*) ei koskaan uskossa tavoiteta, vaan ainoastaan meidän psyykkisesti ja persoonallisesti muodostamamme erilaiset jumalakuvat (*das Ding für uns*). Tällainen ajattelu sivuuttaa Kristuksen inkarnaatiossa tapahtuneen Jumalan laskeutumisen luoksemme. Samalla sivuutetaan myös Pyhän Hengen työ, joka jatkaa maailmassa Kristuksessa tapahtunutta jumaluuden ja ihmisyyden persoonallista yhdistymistä, sanan ja sakramenttien kautta. Erhe periytyy siihen, miten jumalapuheen mahdollisuudet ymmärretään. Ei ymmärretä, että Jumalasta itsestään voi puhua, kunhan puhutaan hänestä hänen itsensä antamien välineiden kautta, Pyhän Hengen kirkastaman evanゲliumin kautta. Tai ei ymmärretä, että Jumala itse puhuu Raamatussa. Se on mahdollista, koska Jumalamme on voinut sitoutua inhimilliseen historiaan ja toteuttaa pelastushistorian sen keskellä. Jumalapuheesta tulee tällöin ihmisen puhetta omista uskonnollisista kokemuksistaan. Se ei enää voi

³⁹ Tunnustuskirjat 1990, 150-151.

olla Jumalan sanaa, jota kirkko ja sen saarnavirka puhuu apostolien seuraajana, Kristuksen itsensä lähettämänä ja valtuuttamana.⁴⁰

Lyhyesti sanoen, edelliset harhat on torjuttu apostolisessa uskontunnustuksessa ja myös konstantinopolilais-nikealaisessa tunnustuksessa. Lutheria seurailleen voi sanoa, että jos ihminen opettaa julkisesti ja vahvasti niitä vastaan, hän ei ole Kristuksen kirkon todellinen jäsen. Ja kirkon viranhaltijoiden on myös uskallettava sanoa tämä tai ainakin tehtävä siitä johtopäätöksiä. Kirkon pitää katsoa, millaisia opettajia sillä on ja keitä se päästää antamaan itselleen neuvoja siitä, mihin suuntaan pitäisi kehittyä. Erityisesti meidän piispojen tehtävä on tarpeen tullen vetää rajoja. Apologian mukaan

Vaikka sudet ja kelvottomat opettajat mellastavat kirkossa, he eivät ole varsinainen Kristuksen valtakunta. (Apologia VII ja VII, 22)⁴¹

Edellä sanottu ei ole kiinnostavaa siksi, että saisimme silmätikuiksemme ihmisiä, joita lyödä Raamatulla tai pilkata harhaoppisiksi. Sen toteaminen on tärkeää siksi, että kirkon itseymmärrys pysyisi Kristuksen kirkkona, sellaisena, jossa Kristuksen tunteminen ja Pyhän Hengen herättämä usko olisivat keskeistä. Muussa tapauksessa kirkko eksyy. On osattava nähdä asia niin kuin Apologia sen näkee, siitähän huolimatta, että se olisi nykymaailmassa äärimmäisen epämuodikasta:

Tämän opinkohdan esittämiseen oli pakottava aihe. Me näemme loputtomia vaaroja, jotka uhkaavat kirkkoa perikadolla. Kirkossa itsessään on ääretön määrä jumalattomia ihmisiä, jotka sortavat sitä. Näissä oloissa emme saa menettää toivoamme, vaan meidän on tiedettävä, että kirkko tulee kaikesta huolimatta säilymään. (Apologia VII ja VII, 9)⁴²

Yhteenveto

Kuka on kirkon oikea jäsen? Yhteenvetona edellä sanomastani voi lyhyesti todeta seuraavaa: Kirkkomme tunnustuksen mukaan kirkon oikea jäsen on jokainen, joka on kastettu ja uskoo kolmiyhteiseen Jumalaan. Tässä maailmanajassa kirkkoon on sekoittunut sekä oikeita että nimellisiä jäseniä. Vain Jumala voi tehdä eron näiden jäsenten välillä, ihmiselle se on mahdotonta. Silti ero oikeiden ja nimellisten jäsenten välillä on periaatteellisesti tärkeä. Muuten kirkkoa uhkaa kaksi vaaraa: lakivanhurskaus ja itseymmärryksen hämärtyminen. Koska kirkossa on erilaisia jäseniä, heidän hengelliset tarpeensa ovat erilaisia ja heitä tulee opastaa eri tavalla. Nykyisin Kristuksen kadottava usko tulee esille siinä, että kielletään Jumalan persoonallinen, luomakunnasta erillinen olemassaolo, Kristuksen jumaluus ja pelastusteko sekä Pyhän Hengen työ ja Raamattu Jumalan sanana. Näitä harhoja vastaan on taisteltava. Silti on tärkeintä nähdä Apologian tavoin: ”Näissä oloissa emme saa menettää toivoamme, vaan meidän on tiedettävä, että kirkko tulee kaikesta huolimatta säilymään.”

⁴⁰ Juntunen 2002, 101-107.

⁴¹ Tunnustuskirjat 1990, 151.

⁴² Tunnustuskirjat 1990, 148-149.

Lähteet ja kirjallisuus

Cleve, Fredric

1973 Kaste ja kirkon jäsenyys tunnustuskirjojen mukaan. Liite B. – Kirkon järjestysmuodon tutkimiskomitean mietintö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kahdenkymmenennenensimmäisen varsinaisen kirkolliskokouksen pöytäkirjain liitteet. Liite IV-F. S.l.

Halttunen, Matti & Pihlaja, Pirjo & Voipio, Risto

2008 Kirkkolainsäädäntö 2008. Kirkkolain, kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen kommentaari. Jyväskylä.

Junttila, Juha

1989 Congregatio sanctorum. Traditionhistoriallinen tutkimus Confessio Augustanan ekklesiologisen perusilmaisun merkityssisällöstä. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 164. Jyväskylä.

Juntunen, Sammeli

2002 Horjuuko kirkon kivijalka. Jyväskylä.

2007

Luther ja se. Esitelmä Kirkkohallituksen evankelioimistyön symposiumissa 20.3.2007 Imatralla. <https://kotisivukone.fi/app/www/sammelijuntunen.kotisivukone.com/27>

Laato, Anni Maria

2005 Oppi kirkosta. – Gunnar af Hällström & Anni Maria Laato & Juha Pihkala. Johdatus varhaisen kirkon teologiaan. Jyväskylä.

Luther, Martti

(1952) Sidottu ratkaisualta. Turku.

(1983)

Puhe hyvistä teoista. – Valitut teokset II. Juva.

Mannermaa, Tuomo

1977 Kristillisen opin vaiheet. Dogmihistorian peruskurssi. Jyväskylä.

Pihkala, Juha

1992 Johdatus dogmatiikkaan. Tampere.

Piispainkokouksen pöytäkirja 9.-10.9.2008

2008 Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. S.l.

Repo, Matti

1991 Pyhittävä yhteisö. Kirkkokäsitys vanhurskauttamisopin heijastajana reformaatiosta pietismiin. Juva.

2006

Mikä olisi oikea kirkko-oppi Suomen evankelis-luterilaiselle kansankirkolle? – Perusta 4/2006.

Schlink, Edmund

1978 Theology of the Lutheran Confessions. Philadelphia.

Tunnustuskirjat

1990 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat. Jyväskylä.